

VAHDET-İ VÜCÛD ÂRİFLERİNE GÖRE EİMME-İ SEBÂ (ÜMMEHÂT-I ESMÂ) İMÂMÜ'L-EİMME VE CENÂB-I HAKK'IN SAYISIZ İSİMLERİ

THE SEVEN NAMES, THE HIGHEST NAME AND NUMEROUS NAMES OF GOD
ACCORDING TO Gnostic Sufis who believe in Wahdat al-Wucûd

Abdurrahim ALKIŞ
D.Ü.İlahiyat Fakültesi
abdurrahimalkis@hotmail.com

Öz

Vahdet-i Vücûd fikriyatına sâhip âriflere göre Cenâb-ı Hakk'ın isimleri arasında bir derecelendirme yapılabilir. İsimlerin bir kısmı diğer bir kısmına dâhil olup bir nevî alt mertebede olanı üst mertebede olandan meydana gelmiştir. İsimlerin anası olarak yedi isim belirlemişler ve bunları “eimme-i sebâ” diye isimlendirmişlerdir. Bu yedi imâm arasında da Hayy ve Âlim isimleri daha öncelikli bir durum arz ederler. **İbnü'l-Arabî**'ye göre imâmü'l-eimme/imâmların imâmı Hayy ismi iken **Abdürrezzâk-ı Kâşânî**'ye göre ise “Âlim” ismidir. Vahdet-i vücûdçular; isimlerin sonsuz olup bu yedi ismin ihâtası altında olduğu, diğer isimlerin bir nevî onlardan neş'et ettiği, kanâatindedirler. **İbnü'l-Kasiyy**'e göre ise isimlerin tamamı birbirleri ile isimlenmiş olup isimler arasında bir üstünlük yoktur.

Anahtar Kelimeler: Vahdet-i vücûd, Esmâ-i hüsnâ, İsimlerin Çoğalması, Sayısız İsimler.

Abstract

The Sufis, who defend Wahdat al-wujûd (the unity of existence), accept that it is possible to scale among the names of God. Some Names are included in other Names and it is like that the lower degree-name consists of the upper degree one. The “Seven Names” are specified and named as the highest ones. Among these seven leaders, the names Hayy and Âlim, have relatively more importance. According to **Ibn al-Arabî** the highest name is the name Hayy, whereas according to **Abd al-Razzâk-ı Kâshânî** it is the name Âlim. Scholars that use the unity of existence conception think that names are infinite that are enclosed by these seven names and other names arise from these seven. According to **Ibn al-Kasiyy**, all names are named with each other and there is no scale between them.

Key Words: Wahdat al-wujud, Divine Names, Multiplying of the Names, Countless Names.

Giriş

Ekberî irfân mümessilleri, Cenâb-ı Hakk'ın zât ve ulûhet cihetinden iki hazretinin bulunduğunu kabûl ederler. Zât hazreti hakkında pek fazla bir bilginin olmadığını belirten bu kısım ârifler Hak için bu hazrette/makâmda “zât-ı baht” tâbîrini kullanırlar. Zîrâ bu makâmda vücûd bütün kayıtlardan müberrâdır. Tamamen “ayniyyet” söz konusu olup “gayriyyet”ten bahis yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın ancak ulûhet hazretinde; isim, sıfat ve nisbetler ile kayıtları bulunmaktadır ki, ulûhet; ehadiyyet mertebesinde sonra gelen vâhidiyyet mertebesi ile başlamaktadır. Cenâb-ı Hak, bu isimler; sıfatlar ve nisbetler ile kâinâtı sevk ve idâre etmektedir. Allah Teâlâ'nın zâtı, isimler ile tanınabilme imkânı bulabildiği gibi kâinât dahî bu isimlerin tecelligâhı olması hasebiyle kullar için mârifetullaha vesîle olabilmektedir. Vahdet-i vücûd ârifleri isimleri zâtın hem aynı hem gayrı olarak ele alırlar. Binâenaleyh “o müsemânın hem aynıdır hem gayrıdır” da denilebilir, derler. İsimlerde gerçekleşen kesret mânâ farklılığındandır. İsimlerin vahdeti ise müsemânın birliğinden kaynaklanmaktadır. Ârifler nisbet, sıfat ve isim ıstılâhlarını kelâmcıların ve felsefecilerin aksine “sübûtî” mânâda değil “îtibârî” mânâda ele alırlar. **İbnü'l-Arabî** (v. 638/1240) eserlerinde “ümmehât-ı esmâ” olarak, Eşarî kelâmcıların kabûl ettikleri, yedi sübutî sıfatı sayar. Bâzı bölümlerinde ise bu yedi sübutî sıfatla pek alakası olmayan farklı isimler sayar. Onlara göre en önemli isimler Hayy ve Âlim isimleridir. Bunların hemen ardından irâde, kudret, sem', basar ve kelâm ana sıfatları gelir. **İbnü'l-Arabî**'ye göre yaratılmışların tümü Cenâb-ı Hakk'ın yüce sıfatlarıdır. Fakat yaratılmışın sıfatları Halk edenin sıfatları değildir. Kul Allah'ın sıfatları ile tecellî eder, fakat kulun özellikleri Allah'ın özellikleri değildir. Zîrâ asıl sahip olmadıkları ve zayıflıkları hasebiyle noksanîyetleri söz konusudur. Allah'ın sıfatları kulda zuhûr eder fakat bunlar asâleten kula âit değildirler.

Eimme-i esmâ altında isimler çoğalırlarlar. İsimleri birbirlerinden ayırıştırın sıfatlar ve isimlerin hakikatleri olan bu taayyün ve nisbetlerin sayısınca isimler de taaddüd eder. İsimler arasındaki üstünlük meselesinde **İbnü'l-Kasiyy**'in (v. 546/1151) isimler teorisini bâzı yönleri ile benimseyen **İbnü'l-Arabî** birkaç nokta da eleştirir. **İbnü'l-Kasiyy**, bâzı âyetleri ve hadîsleri keşfî ve zevkî olarak tefsîr ve şerh ederek esmâ-i ilâhiyenin her bir isminin bütün isimler ile isimlendiğini söyler. O bu yöndeki görüşünü, “Deki: ister Allah deyiniz ister de Rahmân diye duâ edin, hangisi ile duâ ederseniz edin esmu'l-hüsnâ O'na âittir (İsrâ:110) âyetine dayanarak ileri sürer.

a. Vahdet-i Vücûd Âriflerinin Sıfat, İsim ve Nisbet Anlayışları:

Vahdet-i vücûd fikrine sâhip ârifler “a’yân-ı sâbite”nin ilmî hakîkatler dâiresi olduğunu, zât-ı ahadiyet’e âit nisbetlerin, taayyün etmiş ilmî sûretlere nisbetinin; Cenâb-ı Hakk’a âit “esmâü’l-hüsna” nisbetleri olduğunu, her bir ismin Hakk’ın ilmîne göre ayrı ayrı tecellîlerde bulunduğunu zikrederler. Onlara göre Cenâb-ı Hakk’a yapılan her bir nisbet aynı zamanda bir sıfat olup daha genel mânâda birer isimdir. İlim, kudret, sem’ ve basarın zâta nisbet edilmesi, O’nun bu sıfatlar ile tavsîf edilmesi, aynı zamanda bir isim ile tesmiyye edilmeyi icâb eder. İlâhî isimler, bir anlamda takayyüdü haysiyetiyle vücûdun zâhirinden ibârettir. Bu şu anlama gelir; ilâhî her bir isim zâtın aynı olan vücûdun zâhidir. Fakat bu durum hiye hiye/zât-ı baht olması haysiyetiyle değil belki taayyünü ve bir mânâda takayyüdü haysiyetiyledir. Meselâ, Hayy ismi gibi. Nitekim bu isim taayyün eden zâhir vücûdun ismidir. Fakat burada hayât mânâsında takayyüd ve taayyün söz konusudur. Vücûdun aynı bakımından “hayy” zâtın aynıdır. Fakat takayyüdü ve kendisi dışındaki mânâlardan farklı olması bakımından zâtın gayrıdır. Sûfîlerin “isim ne zâtın aynıdır ne de gayrıdır” sözünü bu çerçevede ele almak lâzım. Bu durumda “o müsemânın hem aynıdır hem gayrıdır” da diyebilirsiniz. İsimlerde gerçekleşen taaddüd mânâ farklılığındandır. İttihâdları ise müsemânın birliğinden kaynaklanmaktadır. Birinci itibârle isim müsemânın gayrı, ikinci itibârle de aynıdır.¹

Abdurrezzâk-ı Kâşânî (v. 3 Muharrem 736/23 Ağustos 1335) *Fevâid* isimli risâlesinde; “O’nun ilmi, zâtı için mâlûmâtına yönelik nisbetlerdir. Bu nisbetler akılda O’nun zâtının gayrıdır, hâricte ise zâtının aynıdır” der. Bu ifâde aynı zamanda **İbnü’l-Arabî**’nin de görüşünü yansıtır. Bu cihetle vahdet-i vücûdçular, sıfatları zâtın aynı olarak kabûl eden Mu’tezile’den ayrılır ve “zâtının ne aynıdır ne de gayrıdır” diyen Eş’arîler’inkine benzer bir söz söylerler.² Vahdet-i vücûd âriflerine göre “nisbet”, hâricde varlığı olmayan akledilir şeylerdir. Zât açısından kendilerine bakıldığında, zâtın aynı; varlığın çeşitli kısımlara bölünmesi yönünden bakıldığında ise zâtın gayrıdır. **İbnü’l-Arabî** bunu şöyle bir misâl ile izâh eder: On, otuzun üçte biri, kırkın dörtte biridir. Fakat on yine tektir. Bu cihetle Hakk’ın

¹ **Kâşânî**, *Letâifü’l-A’lâm fî İşârâti Ehli’l-İlhâm*, (tsh: Mecîd Hâdîzâde), Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, Tahrân: 2000, s. 91 ve 200.

² **Molla Halîl-i Süirdî** (v. 1259/1843), *Nehcü’l-Enâm* adlı eserinde Eş’arîlerin bu konudaki görüşlerini bir beytinde şöyle ifâde eder. *نه عين نه غير نه ولا ايت منه صفات د سبعة ازل وي هسه* “O’nun yedi ezeli sıfâtı vardır. Ne ayn’dırlar ne gayr’dırlar, bizim sıfatlarımız gibi de değiller”. (bkz: *Nehcü’l-Enâm*, Basım yeri ve târihi: ? s. 7)

zâtı açısından; ilim, irâde ve kudret gibi, isimlendirilen nitelikler arasında fark yoktur. (...) Zîra Hakk'ın zâtı hepsinde tamamı için yeterlidir.³

Vahdet-i vücûdular nisbet, sıfat ve isim ıstılâhlarını kelâmcıların ve felsefecilerin aksine “sübûtî” mânâda değil “itibârî” mânâda ele alırlar. Süfilere göre “isim”, lafız değildir. Bilakis Alîm ve Kadîr gibi vücûdî veya Kuddus ve Selâm gibi ademî bir sıfat itibâriyle isimlenen zâtın kendisidir.⁴ Onlara göre bir şeyin zâtının bilinmesi ve mânâsının açıklanmasını sağlayan şey isimdir. İsim efrâdı ve terkîbi ile had ve resm'den ayrılır. İsim'in aslı “sümüvv” olup çoğulu esmâ, ism-i taşğîri de “sümeyy”dir. Kelimenin aslı sümüvv'dan gelip müsemânın zikrini yücelten ve mânâsını açığa çıkaran şeydir. Bu şekilde tanınır hâle gelir. Zîrâ “isim” lüğatte, kavî olan söze hasr edilir. Hatta nahivcilerin ıstılâhında fiil ve harfe ortak olan şeye denilir. Ancak ehl-i hakîkatın kâidelerine göre ise aslında lafız isimdir (isim lafız değildir). Hakîkî isim ise bir şekilde taayyün etmiş varlıktır. Bu taayyün ya zâtın iktizâsı haysiyetiyledir, tıpkı “insân” demen gibi, ya da onun vasıflarından bir vasıf haysiyetiyledir, tıpkı “gülen/dâhik demen gibi. Bâzen isim ile kavî olan lafız kastedilir, bâzen de bu lafzın müsemâmı olan hakîkî isim mûrâd olunur. Ayrıca bâzen mutlaku'l-vücûdun aynı olan müsemânın aynı kastedilir. Burada vücûd-i mutlak kastedilmez, zîrâ onun (zât-ı bahtın) özelliklerini belirleyecek bir isim yoktur. İsim, taayyünün kendisidir. Taayyün ile ortaya çıkan mutlak mânâda müsemâdır. Öyleyse hakîkatte müsemâ muayyen olandır. Âlemdeki hakîkatler aslî kâbiliyyetleri haysiyetiyle itibâre alınırsa kendilerine vücûd izâfe edilebilir. Bundan dolayı ehl-i hakîkat “isim” ile âlemdeki tikel/müfred hakîkatleri kaseder.⁵ Binâenaleyh her bir varlığın ayrı bir ismi vardır. Hakîkatte varlık “bir”dir. Süfilere göre isimlerin ilki, ilim dâiresindeki “ayn”ların kendisiyle taayyün ettiği “Âlim” ismidir. Fakat bu ilmî nisbetin olabilmesi ve Âlim isminin tecellî etmesi, zâta âit “Hayy” ismine bağlıdır. Bu cihetle “Hayy” ismi burada en önemli isimdir. Bu iki isim eimme-i esmâ denilen yedi ana ismin en öndekileridir. “Âlim” isminin muhît oluşu gibi, “Hayy” ismi dahî diğer bir vecîhle muhît ve câmi'dir. Zîrâ hayât bütün varlıkları kuşatmıştır ve “Hayy” ismi her bir varlıkta sereyân ve cereyân etmektedir. Bu cihetle; hayât, ilim, irâde, kudret, sem', basar ve kelâm ana sıfatlardır. Fakat zât-ı ahadiyet ancak ilim ile birlikte düşünüldüğünde bu isimler hâsıl

³ **İbnü'l-Arabî**, *Şücünü'l-Mescûn ve Fününü'l-Meftûn*, (thk: Ali İbrâhîm Kürdî), Dârü Sa'düddin, Dimâşk: 1999, s. 152.

⁴ **Kâşânî**, *İstılâhâtü's-Süfyye*, (thk: Muhammed Kemâl İbrâhîm Câfer), el-Hey'etü'l Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, Kâhir: 1981, s. 28.

⁵ **Kâşânî**, *Letâifü'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm*, s. 90-91.

olabilmektedir. Bu isimlerin birbirine bağımlılığı göz önüne alındığında Âlim ve Hayy isimlerinin öncelikleri açıkça ortadadır.

İbnü'l-Arabî, Allah Teâlâ için sıfat kelimesini kullanmaktan, edeben, olabildiğince kaçınır. Bunun yerine nisbet ve ismi tercih edip ismi de nisbete tercih eder. Zîra Kur'ân isimleri zikretmiştir. Hatta kelâmcıları akılcı olarak niteler ve onların isimleri “sıfat” diye isimlendirdiklerini belirtir. Oysaki ehl-i hakîkatın bunlara “nisbet” dediklerini söyler. Mezkûr üç kelimenin de kullanılabileceğini kabûl eden **İbnü'l-Arabî** “isim” demenin daha doğru olacağını söyler. Zîrâ ilâhî şerîat Hakk'a dâir sıfat ve nisbetlerden bahsetmez, oysaki isimlerden bahseder ve en güzel isimlerin O'na âit olduğunu ifâde belirtir.⁶

Binâenaleyh zât eimme-i esmâya sâhip olduğundan dolayı ilk cevheri var etmiştir. Bir başka ifâde ile gayriyyetin olabilmesi ve vücûd dâiresinin devâmı için gerekli olan yedi isim, ana isimler olup sonsuz isimlerin en üst mertebesinde yer alan isimlerdir. Nitekim sonsuz sayıda olan ilâhî isimlerin tamamı bu isimlerin ihâtası altında olduklarından bu isimlere “ümme-hâtü'l-esmâ” denilmiştir. İleride bahsedeceğimiz üzere, her ne kadar **İbn-i Kasiyy** isimler arasında herhangi bir derecelendirmenin söz konusu olmadığını ifâde etse de, bâzı isimlerin diğer bir kısım isimlere öncülük yaptığı âlimler ve ârifler tarafından genel kabûl görmüştür. Nitekim «سبقت رحمتي غضبي» “Rahmetim gazabımı öncelemiştir”⁷ hadîs-i şerîfi bunun bi ifâdesidir. **İbnü'l-Arabî** ve birçok İslâm âlimi bu konuda farklı tasnîflere gitmişlerdir. Zât'ın isim ve sıfatlara sâhip olması neticesinde; mevcûdiyyet, evveliyet, halk, mebdeyyet ve buna nisbet edilen diğer isimler zuhûr etmiş ve bu isimlerin ilk yedisine “esmâ-i ilâhiyye”; sonradan zikredilen ve bu yedi ismin neticesinde zuhûr eden isimlere de “esmâ-i tâliye” denilmiştir.

İbnü'l-Arabî *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde eimme-i esmâ için, bâzen “ümme-hâtü'l-esmâ” tâbîrini kullanır:

Ümmehât-ı esmâ: Hayy, Âlim, Murîd, Kâil, Cevvâd ve Muksit isimleridir. Bu isimler dahî Mudebbir ve Mufassıl isimlerinden zuhûr etmiştir. Nitekim “Hayy” ismi

⁶ **İbnü'l-Arabî**, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire: 1911, c. 4, s. 294.

⁷ **Buhârî**, *Sahîhü'l-Buhârî*, Tevhîd, ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِجِئَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾ (Sâffât: 171) bâbı, no: 7534, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 1421/2001, c. 3, s. 1507.

Muslim, *Sahîh-i Müslim*, Tevbe, Bâbün fî Siati Rahmeti'l-lâh ve Ennehâ Sebekat Gadabühü, no: 7145 ve 7147, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 1421/2001, c. 2, s. 1158.

senin varlığından önce ve sonra fehmini müsbit kılar. Âlim ismi de senin vücûdunda olan ihkâmı/mükemmelliği müsbit kılar. Hattâ senin vücûdundan önce senin takdîrini isbât eder. Mürîd ismi ihâtasını isbât eder. Kâdir ismi de senin ademini isbât eder. Cevvâd ismi de îcâdını isbât eder. Bu hakikatlerin varlığı zorunludur. Bu isimler rableri/erbâbı oldukları esmâyı gerektirirler. Hayy ismi erbâb ve merbûbîn'in tümünün rabbi ve imâmıdır. Bu isimden hemen sonra mertebe bakımından Âlim ismi gelir. Âlim isminden sonra Mürîd, Mürîd isminden sonra Kâil, Kâil isminden Kâdir, Kâdir isminden sonra Cevvâd ismi gelir. En son olarak Muksıt ismi gelir ki mertebelerin rabbidir. Ve bu isim vücûd menzillerinin en son olanıdır. Geri kalan isimler bu eimme-i erbâbın itâati altındadır. (...) Bu isimlerin -diğer isimlerin hakikatleri ile birlikte- "Allah" ismine yönlendirilmesi, "eimmetü'l-esmâ"nın âleme bakan yönleri hasebiyledir. Âleme bakmayan yönleri ile ele alındığında ise bu isimler yalnızca şu dört isimdir: Hayy, Mütekellim, Semî' ve Basîr. Hak Teâlâ kelâmını duyar ve zâtını görürse âleme bakılmaksızın, zâtında varlığı mükemmel olur. Oysaki bizim isimlerden murâdımız âlemin varlığının kendileriyle mukîm olacağı özelliklerdir. Bu isimlerin rabblarına yöneldik, hazretlerine girdik. Bu zikrettiğimiz isimlerden başka da isim görmedik. Nasıl müşâhede ettiysek o şekilde ibrâz etti.⁸

Yukarıda açıkça görüldüğü üzere **İbnü'l-Arabî** âleme bakmayan yönleri ile farklı bir "eimme-i esmâ" tasnîfi daha getirip bunların Hayy, Mütekellim, Semî' ve Basîr olduğunu belirtir.

Kâşânî *Istulâhâtü's-Sûfiyye*'sinde "eimmetü'l-esmâ"yı, "esmâ-ı ilâhiyye" diye isimlendirip Eş'arî kelâmcıların kabul ettiği yedi sübûtî sıfatı sayar:

"Bunlar; Hayy, Âlim, Mürîd, Kâdir, Semî', Basîr ve Mütekellim isimleridir. Aynı zaman da bunlar bütün isimlerin asıllarıdır. Bâzıları Semî' ve Basîr yerine Cevvâd ve Muksıt isimlerini zikretmişlerdir. Bana göre bunlar "tâlî isimler"dendir. Zîrâ "cûd" ve "adl"ın, "ilim", "irâde", "kudret" ve diğer ana isimlere ihtiyacı vardır. (...) Ayrıca eimme-i esmâ için imâm olarak, zât cihetinden âlimden önce olmasından dolayı, Hayy ismini belirtmişlerdir. Zîrâ hayât ilim konusunda şarttır. Tabîatiyle şart da maşrûttan önce gelir. Fakat bana göre "Âlim" ismi daha önceliklidir. Zîrâ imâmet nisbî bir şey olup bir me'mûm ister. İmâm dahî me'mûmdan daha üstündür. İlim, mâlûmu gerektirir; hayât ise nisbet istemeyen zâtın aynı olan Hayy'dan başkasını gerektirmez. İlmin ondan daha üstün olduğu da âşikârdır. İşte bundan dolayı, 'zâtın kendisiyle ilk taayyün ettiği şey ilimdir' denilmiştir, hayat değil. Zîrâ hayâtın, vücûd ve vâcib gibi nisbete ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla imâmeti elde edip öne geçmesine gerek yoktur. Görmez misin?! Beden için mizâc-ı mu'tedil şart-ı hayâtıdır."⁹

Abdürrezâk Kâşânî, büyük ihtimâlle, "bâzıları" ifâdesinden **İbnü'l-Arabî**'yi kasetmiştir. Zîrâ yukarıda da açıkça görüldüğü üzere **İbnü'l-Arabî**, Muksıt ve Cevvâd isimlerini ümmehâtü'l-esmâ içerisinde zikreder. Şâyet *Letâifü'l-A'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm*

⁸ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (thk: Osman İsmâil Yahyâ), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kâhire: 1975, c. 2, s. 127-131.

⁹ **Kâşânî**, *Istulâhâtü's-Sûfiyye*, s. 33-34.

adlı eserin **Abdürezzâk-ı Kâşânî**'ye nisbeti sahîh ise, onun da **İbnü'l-Arabî** gibi eimme-i esmâ hakkında farklı tasnîflerde bulunduğunu söyleyebiliriz.¹⁰ Zîrâ *Letâifü'l-A'lâm* eimme-i esmâ'yı hayât, ilim, irâde, kudret, kelâm, cûd ve ıksât olarak sayılır.¹¹ Bir diğer **İbnü'l-Arabî** şârihi **Abdulkerîm el-Cîlî** de (v. 832/1428), **Kâşânî** *Istulâhât*'ında belirttiği üzere, eimme-i esmâ olarak; Hayy, Âlim, Mürîd, Kâdir, Semi' ve Basîr isimlerini zikr eder.¹² Eimmetü'l-esmâ için "esmâ-ı zâtîyye", "esmâ-ı evveliye" ve "mefâtihü'l-gayb" gibi tâbîrler de kullanılır. Zîrâ bunlar gayb âleminin anahtarları olup önceliğe sahip zât isimleridirler. Bu isimlerin varlıkları başkasının varlığına bağlı değildir. Bir bağlılık var gibi gözükse de bu i'tibârî bir bağlılıktır.¹³

Kâşânî'nin talebelerinden **Bâbâ Rükna-yı Şîrâzî** (v. 769/1367), *Fusûs Şerhi*'nde esmânın nâsıl taadüd ettiğini izâh ettikten sonra eimme-i esmâ'nın imâmı/imâmü'l-eimme hakkında iki görüşün olduğunu zikr eder. **Şîrâzî**, bâzılarının "Hayy" ismini bâzılarının da "Âlîm" ismini imâmü'l-eimme olarak kabûl ettiğini söyler. Bu isimlerin Cenâb-ı Hak'dan infikâkı söz konusu olmadığından bunlara "zât isimleri" denilmiştir. **Şîrâzî**'ye göre bu isimler içerisinde "Mütakellim" ismi sonuncu isimdir, zîrâ konuşan ve dinleyen/muhâtib ve muhâtab ikiliği söz konusudur.¹⁴

Kâşânî *Letâifü'l-A'lâm*'ında eimme-i seb'a'yı "el-Hakâiku's-Seb'ati'l-Küllîyye el-Asliyye" maddesinde ayrıntılı bir şekilde izâh eder. Yukarıda aktardığımız üzere **Kâşânî** bu eserinde, *Istulâhâtü's-Sûfiyye*'sindeki tasnîften farklı bir tasnîf yapar. *Istulâhât*'ta zikrettiği Semî' ve Basîr yerine Cevvâd ve Muksit'ı belirten cûd ve ıksât'ı zikreder. Hemen peşinden bu isimlerin hakikatlerinin bir kısmının birbirinin içerisinde yer aldığını, bir kısmının da taayyün edip diğerlerinden ayrıldığını belirtir. **Kâşânî** *Letâif*'inin bu maddesinde mezkûr yedi ismin birbirleri ile olan irtibât ve içkinliklerini gerekçeleriyle izâh eder. **Kâşânî** burada imâmü'l-eimme olarak Hayy ismini zikreder. Zîrâ bu isimler içerisinde ilk taayyün eden ve hükmü en şâmil olan hayâtın hakikatidir. Ayrıca hayât, bütün mükemmellikleri içerisinde barındıran yüksek bir kemâl olup küllî olarak bütün varlıkları idrâk eder. Başka bir ifâde ile

¹⁰ *Letâifü'l-Alâm*'ın **Kâşânî**'ye nisbeti için bkz. **Alkış, Abdurrahim, Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli**, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE. İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul: 2008, s. 94-98.

¹¹ **Kâşânî**, *Letâifü'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm*, s. 248.

¹² **Cîlî, Abdülkerîm b. İbrâhîm**, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, (thk: Yusuf Zeydân), Dârü'l-Emîn, Kâhire: 1999, s. 162.

¹³ **Kâşânî**, *Istulâhâtü's-Sûfiyye*, s. 33-34.

¹⁴ **Şîrâzî, Rükneddin Mesûd b. Abdullah (Bâbâ Rükna)**, *Nüsûsu'l-Husûs fî Şerhi'l-Fusûs*, (thk: Receb Alî Mazlûmî), Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran: 1359/1980, s. 16.

hayât küllî ve cüzî her şeyde sâridir. Bu cihetle Hayy ismi diğer bütün isimlerin kemâlâtını ve hakikatlerini içerisinde bulundurur. İlim dahî hayâtın içerisinde yer alır. Nitekim ilim taayyün-i sâni mertebesindedir. Ayrıca hayâtın bir idrâki söz konusudur. Bu cihetle hayât ilmin vazîfesini de mücmel olarak içerisinde barındırır. Aynı şey irâde için de söz konusudur. Zîrâ irâde’de, mûrâdı istemenin yanında, murâdı belirlemek ve düzenlemeye veya göstermek ve gizlemeye bir meyil vardır. Bu fiiller kendisi ile olduğundan dolayı Mürîd ismi; bir hükmü, tertîbi, tahsîsi ve vasfî isteyen durumundadır. Bu durumda bu isim, diğer isimlerin kemâlâtının zuhûrunu diler. Bu zuhûr işi de ilim’in husûsiyetlerindedir. Zîrâ bilmeyen dileyemez. Böylelikle irâde ve mürîd ilmin dâhilinde yer alırlar ve ondan ortaya çıkarlar. Kelâm dahî içten gelen bir nefes olduğundan ve mahreç denilen bir mertebede bu nefesin taayyünü ile içerisinde barındırdığı mânânın zuhûrunu talep ettiğinden, irâdenin içerisinde yer alır. Kudret, zuhûru istenen şeyde te’sîr etme mânâsını taşır. Bir şeye güç yetirmek ve ona te’sîr etmek söz ile olur. Zîrâ söz, temekkünün/iktidârın sûretlerinden birisidir. Temekkünün kendisinden olmasına rağmen söz kudretten zuhûr eder. Bu itibârla söz kudretin içerisinde olup ondan ayrılmıştır. Cûd/cömertlik zâtî ve sıfâtî iktizâsınca isti’dâdı ve dileği olan her hak sâhibine bir kemâli, malî veya mevkiyi vermek demektir. Cevvâd bu gerekliliği kendiliğinden kabûl eden ve ona göre amel eden şahsa denilir. Bu cihetle bu cömertlik kudreti, kudretin içerisinde yer alır ve ondan ayrılır. Muksit da –ki kendi hakkına yönelik isti’dâdı kasdı olan her şeyde te’sîr edendir- Cevvâd’dan alır, kabûl eder. Bundan dolayı Muksit ismi Cevvâd isminin dâhilinde olup ondan ortaya çıkmıştır.¹⁵

Kâşânî, *Beyânü Mikdâri’s-Seneti’s-Sermediyye ve Ta’yîni’l-Eyyâmi’l-Îlâhiyye* isimli risâlesinde isimlerin, özellikle de eimme-i esmânın varlık mertebeleri içerisindeki yerlerini izâh eder. Mezkûr eserinde imâmü’l-eimme olarak Âlim ismini verir ve gerekçelerini izâh eder:

Zât-ı ilâhiyye (hiye hiye) sırf zât olması i’tibâriyle imtidâdı –yânî; bekâsının süresi- sınırlanmış bir şey değildir. Çünkü O’nun zât itibârı ile ne vasfî var, ne ismi var, ne de resmi (şekli). O, hadîs-i şerîfte denildiği gibi, “amâ” içindedir. Zîrâ O’nun zâtını, herhangi bir sıfat ile taayyün etmeden, hiçbir açıdan bilmek mümkün değildir. Taayyünlerin ilki ve sıfat olarak belirlenmesi ise kendi kendini bilmesi ile olmuştur. Bu ilim sıfâtî zâtî ehadiyyet hazretinden (oluşumundan) vâhidiyyet hazretine (oluşumuna) iner. Zâtî ehadiyyetin hiçbir niteliği olmaz. Vâhidiyyet hazreti ise, esmâ ve sıfâtın oluşumudur. Bu esmâ ve sıfâtın oluşumuna “hazret-i ilâhiyye” denilir. Bu vâhidiyyet yanî; esmâ ve sıfât hazreti, birinci hazret olan ehadiyyet-i zâtiyyeye sonsuz

¹⁵ **Kâşânî**, *Letâifü’l-A’lâm fi İşârâti Ehli’l-İlhâm*, s. 248-249

bir ezeliyyet sağlar. Zîrâ bu nisbet zât-ı ehadiyyet ile sıfatları arasında göreceli bağlar kurar. Bu nisbet (zâtî ehadiyyetin sonsuz bir şekilde esmâ ve sıfât olarak belirlenmesi) “sermed” (zamanüstülük) diye isimlendirilmiştir. Ayrıca zât ve sıfat gibi ikilik nazara alınmadan zât-ı ehadiyyetin esmâ ve sıfât ile ilişkisi düşünülemez. Binâenaleyh bu takdîrde ezeliyyet var olmuş olamaz. Nitekim bu nisbet ile (yani; ahadiyyetin vâhidiyyete takaddümü ile) ezeliyyetü’l-âzâl tahakkuk etmiştir. Bu durumda vâhidiyyet, ezeliyyeti için başlangıç olan bir hazrettir. Buna da “ezellerin ezeliyyeti/ezeliyyetü’l-âzâl” denilir. İşte bu sermediyyet senesinin başlangıcıdır. İlâhî hazret ilim formatı/âlimiyyet ile bir bağlantı olarak eşyânın gerçeklerini var etmeyi gerektirmiştir. Ve eşyânın hâdis olmasıyla bu birinci ilim hakîkati ile o eşyâ arasında başka ilişkiler de var oluyor. Tıpkı onları; kudreti ve meşîeti ile yaratması, eşyânın hakîkatlerine “ol” emrini verip onlarla konuşması/tekellüm, “inâyet-i ulâ” denilen meşîetin tâyîn ettiği vecih ile yaratılmak istemelerini işitmesi/sem’iyyet, bu mütebâyin zât üzere onların durumunu görmesi/basariyyet gibi. Birinci sıfat olan âlimiyyet ise hayâtı gerektirir. İşte bu yedi sıfat zât ile berâber, eimmetü’l-esmâ/esmânın imâmları olmuştur. Zîrâ bu isimler, başlangıçta şarttılar ve hepsinden öncedirler. Gerçekte âlimiyyet sıfatı ister ki; “Âlim” ismi diğer yedi öncünün de öncüsü olsun. Zîrâ ilim, irâde ve sâir sıfatlardan önce tahakkuk eder. Her ne kadar hayât vücûd cihetinden takaddüm etse de imâmeti hak etmez. Zîrâ âlim, canlıdan daha şerefli olup önde olmayı hak eder. Zîrâ gerçek hayat ancak ilim ve idrâk ile görünür. Demek hayât, ilmin bir şartı ve hazırlığı gibidir. İşte bu yedi sıfat, taddüleri bakımından i’tibârî nitelikler olduğundan ve kendi vasıfları ile mutlak rabb olan Allah’ın rubûbiyyetini gerektirdiklerinden bu ilk ezeliyyetler, rubûbiyyet ve yaratmanın ezeliyyetinden önce gelir. Bu durumda rubûbiyyet hazreti, ulûhiyyet hazretinden sonradır. O da zâtın hazretinden sonra gelir. Binâenaleyh ezeliyyetü’l-âzâl, içerisinde taaddüd bulunmayan evveliyet-i mutlaka’dır. Hal bu ki ulûhiyyetin ezeliyyeti, esmâ sayısınca taaddüd eder. Esmâ ise sayısızdırlar. Fakat sonlulukları ile berâber ilk yedi sıfatın içinde münhasırdırlar. Zîrâ bu esmâ o yedi sıfatın cüziyyâtı ve dallarıdır. Onlar olmadan esmâ tahakkuk etmez. İşte bu yedi sıfatın da pek çok isimden oluşan birer hazreti vardır. Yanî her sıfatın altında zât-ı ilâhiyye ile mahlukât arasındaki nisbetleri oluşturan sonsuz aracı isimler var. Hülâsa, rubûbiyyet hazretleri, bu yedi sıfatın içindedirler. Ve hepsi de rubûbiyyet hazretiden önce gelirler. Rubûbiyyet hazreti de: (كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) “O her ân yeni bir niteliktedir” (er-Rahmân: 29) âyetinin mazmunu içerisinde barından hazrettir. Nitekim imtidâd-ı evvel/uzam hareketi denilebilecek ehadiyyet hazretinin bekâsı ezeli’l-âzâldan ebedü’l-âbâda başlangıçsız ve sonsuzdur. Onda nisbet/ilişki ve bölünme yoktur. İmtidâd-ı evvel taayyünât-ı vasfî cihetinden itibâre alındığında imtidâdât-ı esmâiyye’ye uzanır, onlar da imtidâdât-ı rubûbiyyet’e uzanır.¹⁶

Yukarıda açıkça görüldüğü üzere, ilk yedi ilâhî ismin imâmı konusunda **İbnü’l-Arabî** ve **Kâşânî** arasında bir bakış açısı farklılığı vardır. **İbnü’l-Arabî** bu yedi ismin imâmı olarak, ihâtasından ve ilimden önce varolmasının gerekliliğinden dolayı, “Hayy” ismini kabûl ederken, **Kâşânî**, ilmin şerefi ve ihâtasından dolayı “Âlim” ismini kabûl eder.¹⁷ Ayrıca **Şeyh-i**

¹⁶ **Kâşânî**, *Beyânü Mikdâri’s-Seneti’s-Sermediyye ve Ta’yini’l-Eyyâmi’l-İlâhiyye*, (Mecmûa-i Resâil ve Müsennefât içerisinde, thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-i Mektûb, Tahrân: 1380, s.597-599.

¹⁷ Bkz. a.g.e. s. 599.

Ekber *Kitâbü'l-İnşâ ve'd-Devâir*'inde “ayn”ın vücûdunun ilimden önce olduğunu, ezeli olarak ise varlık mertebelerinde müsâvî bir durum arz ettiğini belirtmektedir.¹⁸ Binâenaleyh vücûd dahî ancak hayât ile kâimdir. **Şeyh** mezkûr eserinin diğer bir yerinde de eimme-i esmânın hem aklen hem şer'an yedi olduğunu, bunların “Hayy, Alîm, Mürîd, Kâil, Kâdir, Cevvâd ve Muksit isimlerinden ibâret olup imâmîlerinin da “Hayy” ismi olduğunu, son sırada da “Muksit” isminin yer aldığını ifâde eder.¹⁹

William Chittick, *Varolmanın Boyutları* isimli eserinde, **İbnü'l-Arabî** ve tâkîbçilerinin “Hayy” ismini, yedi imâma önder olarak kabûl ettiklerini söyler.²⁰ Ancak yukarıda aktardığımız gibi **Kâşânî** farklı bir mütâlâ içerisinde. **Abdürrahman-ı Câmî** de (v. 898/1492) *Nakdî'n-Nusûs*'unda, rûhların; vücûdu bakımından ilk sahip olması gereken sıfatın “hayât” sıfatı olduğunu, bundan dolayı da, eimme-i seb'anın imâmının “Hayy” ismi olduğunu, belirtir.²¹

Bir varlığın ilâhî isimlerin tecellilerine yüksek derecede mazhar olması onun isti'dâdının yüksekliğine bağlıdır. Varlıkların isti'dâdları da rûhun hayâtına bağlıdır. Binâenaleyh hayât en önemli isim konumundadır. **İbnü'l-Arabî** *Kitâbü İnşâi'd-Devâir* isimli eserinde vücûd mertebelerini devrî olarak resm eder ve eimme-i seb'a ile birlikte; esmâ-i zât, esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef'âl hakkında bir tasnîfat yapar. **Şeyh** bu yedi ismin ilkinin “Hayy” olarak verir.

جدول أسماء الأفعال	جدول أسماء الصفات		جدول أسماء الذات
المبدئ الوكيل	الحيّ	إله	الله الربّ الملك
الباعث المجيب	الشكور	الكام	القدّوس السّلام

¹⁸ Bkz. **İbnü'l-Arabî**, *Kitâbü İnşâi'd-Devâir (La Production Des Cercles*, Paul Fenton-Maurice Gloton, texte arabe établi par H. S. Nyberg, Philosophie Imaginaire, éditions de l'éclat), Paris: 1996, s. 8.

¹⁹ Bkz. **a.g.e.** s.36.

²⁰ Bkz. **Chittick, William**, *Varolmanın Boyutları*, (çvr: Turan Koç), İnsan Yayınları, İstanbul: 1997, s. 157.

²¹ Bkz. **a.g.e.** s. 174; **Câmî, Abdürrahman**, *Nakdu'n-Nusûs fi Şerhi Nakşi'l-Fusûs*, (thk: William Chittick), Müessesesi-i Pejuheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İrân, Tahran: 1370, s. 216.

الواسع الحسيب المقيت الحافظ	القَهَّارُ القاهر المقتدر القوي القادر	القدرة	المؤمن المهيمن العزیز الجبار المتكبر العلي
الخالق البارء المصور الرزاق الوهاب الفتاح القابض الباسط	الرحمن الرحيم الكریم الغفار الغفور الودود الرفوف الخليم البرّ الصبور	الإرادة	العظيم الظاهر الباطن الكبير الجليل المجيد الحقّ المتين الواحد الماجد الصمد
العليم الخبير المعزّ الملزّ	المحصي الحكيم الشهيد	العلم	الأوّل الآخر المتعالی الغني
الحكم العدل اللطيف المعيد المحيي المميت	السميع	السمع	النور الوارث
الولي التوّاب المنتقم المقسط الجامع المعني المانع الضارّ النافع المهادي البديع الرشيد	البصير	البصر	ذو الجلال الرقيب

İbnü'l-Arabî, bu şekil bir esmâ cedveli resm ettikten sonra, burada zikredilen esmânın bütün isimler olmadığını, bunlardan başka sayısız derecede ismin olduğunu belirtir. Bunları sâlik için bir giriş olarak ele alır. “Kişi bu isimler ile tahakkûk ettiğinde artık kimin hangi hazrette olduğunu bilir. Meselâ der ki: falânkes “*hazretü'l-ef'âl*”, “*hazretü's-sıfât*” veya “*hazretü'z-zât*” mertebesindedir.²² Hayy ismi ile tahakkuk eden hayât pınarından su içmiştir. Bu pınardan su içen de ebedî olarak yaşar. Zîrâ o Hakk'ın hayâtı ile diridir. Âlemdeki bütün canlılar bu insanın hayâtı sâyesinde yaşar. Zîrâ onun hayâtı Hakk'ın

²² Bkz. **İbnü'l-Arabî**, *Kitâbü İnşâi'd-Devâir*, s. 33.

hayâtıdır.²³ **İbnü'l-Arabî**'ye göre âlem Cenâb-ı Hakk'ın yüce sıfatlarıdır. Mahlukât, Hâlık'ın yarattıkları oldukları için O'nun sıfatlarıdır. Oysaki yaratılmışların sıfatları Hâlık'ın sıfatları değildir. O gören herkesteki gözdür.²⁴ Kul Allah'ın sıfatları ile tecellî eder, fakat kulun özellikleri Allah'ın özellikleri değildir. Zîrâ noksanîyetleri söz konusudur. Allah'ın sıfatları kulda zuhûr eder fakat bunlar asâleten kula âit değildirler. İnsan gâfil olup kulluğundan sehve düşer ve kendisi gibi bir insana üstünlük taslarsa -üstelik üstünlük tasladığı kimse kölesi veya gâfil bir hükümdâr ve vâlî gibi bir yönetici de olabilir- kendisini üstün görmesini sağlayan meziyeti; elde ettiği makâma, ilme ve fazîletli davranışlara bağlar. Ki aslında bunlar da Allah'ın ona bağışladığı lütüfler olup O'nun sıfatlarıdır. Böyle bir kişi, ne nefsi ve merteye arasına ne de sıfat ve mevsûfû bihâ arasına ayırım koyabilir. (...) Nefsini bilen kişi ise böyle davranmaz. O üstünlüğü sıfata ve mertebeye verir, kendisine değil. Zîrâ o, bu üstünlüğe istihkâkıyla değil imtinân-ı ilâhî ile ulaşmıştır.²⁵

Abdülkerîm el-Cîlî *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye* adlı eserinde İnsânın Hakk'ın nüshası olması bahsini izâh ederken bu nüshanın ilkinin rûh-i muhammedî olduğunu bunun hebâ' diye isimlendirildiğini, muhakkiklerin de bunu kalem-i a'lâ ve akl-i evvel diye tâbîr ettiklerini söyler. Bu cihetle ilk yaratılan hakikat-i muhammediyye'dir. Hakikat-i muhammediyye hem sûret hem de mânâ bakımından ilâhî nüsha üzeredir. Sûret bakımından ilâhî nüsha olması, onun yaratılan vücûdunun Hakk'ın sûreti olması ve Hakk'ın onun rûhu olması cihetiyledir. Cenâb-ı Hak bu insanın varlığında, mevcûdâtın sûretleri ve hakikatleri cihetinden, mücmel ve müfassal olarak her şeyin nüshasını yaratmıştır. Binâenaleyh insân/âlem-i sağîr, halkın sûreti üzeredir. Zîrâ âlem de /insân-ı kebîr insânın sûretidir. Mânâ bakımından ilâhî nüsha olması da, O'nun her bir ismine ve sıfatına insânın kemâl üzere tam olarak kâbil olması cihetindedir. Ehadiyyet mertebesinde taaddüd olmadığından dolayı halk'ın bu mertebede varlık sâhibi olması söz konusu değildir. Fakat zât-ı ehadiyyet, esmâ ve sıfât olarak taayyün etmeye başlayınca insânın da onun nüshası olması durumu başlar. Bu durumda insân; hayy, alîm, kadîr, mürîd, semî', basîr ve mütekellim sıfatlarına sâhip olur. İşte bu yedi sıfat ve isim mükemmelliğin esâsları olup "eimme-i esmâ ve sıfât"ırlar.²⁶

²³ **Kâşânî**, *Istılâhâtü's-Süfîyye*, s. 134.

²⁴ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, c. 4, s. 38.

²⁵ **a.g.e.**, c. 3, s. 380-381; Ayrıca, c. 4, s. 91.

²⁶ **Cîlî**, **Abdülkerîm**, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, s. 162.

Yukarıda da aktardığımız üzere, **İbnü'l-Arabî**'ye göre eimme-i esmâ içerisinde en önde olanı Hayy ismidir. Bu konuda yaptığı bütün tasnifatlarda Hayy ismini başa alır. O'na göre âlem ilâhî hakikatlerden dört nisbet ister: Hayât, ilim, irâde ve kudret. Vâcibü'l-vücûd için bu dört nisbet sâbit olunca O'nun âlemin mûcîdi olması konusunda şek ve şüphe kalmaz. Bu nisbetler içerisinde Hayât ve ilim asıldır. Irâde ve kudret onlardan sonra gelir. Bu dördünün de aslı hayât'tır. Zîrâ ilmin vücûdu için hayât şarttır. İlmin de taalluk cihetiyle umûmîliği söz konusudur. Nitekim ilmin vâcibü'l-vücûd, mümkün ve muhâl ile taalluku vardır. Irâde ise ondan sonra gelir. Zîrâ onun ancak vücûd ve adem hâllerinden birisini tercih cihetinden mümkün ile taalluku söz konusudur. Bu cihetle irâde hayâta ihtiyâc duyar ve ondan münfaildir. Irâde taalluk bakımından kudretten daha geneldir. Kudretin taalluku daha özeldir. Zîrâ mümkün'in îcâdı ile taalluk eder, îdâmına taalluku söz konusu değildir. Nitekim bu cihetle kudret de ilime ihtiyâç duyar ve ondan münfaildir.²⁷

İbnü'l-Arabî'ye göre asıl hayât, cesedin hayâtı değil kalbin hayâtıdır. Bu isimle ahlaklanan kişiye “Abdulhayy” denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hayy ismi Kayyûm ismi ile birlikte anılır. Her mâlûm hayy'dir. Mâlûm da; bilen kişiye ilmin verdiği şeydir. Görünen ve görünmeyen her şey O'nunla hayy'dir.²⁸ Kullar için hayâtın mânâsı; sırlarının Allah'ın nûru ile, kalblerinin O'nun zikri ile, azâlarının da O'nun tâati ile diri olması demektir. Kim bu hayât ile sıfatlanırsa dâr-i saâdetinde onun için hayât-ı dâimî vardır.²⁹

İbnü'l-Arabî'nin öcülerinden sayılan Endülüslü **İbn-i Berrecân** (v. 535/1141), Hayy isminin son hâlleri ve hakikatleri ile birlikte bütün esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulâ/yüce sıfatlar ile muttasıf olduğunu belirtir ve bu ismin vücûd ile direkt irtibatına dikkat çeker.³⁰

İmâm Gazzâlî de (v. 505/1111) Hayy ismini ilmin bir diğer ifâdesi olan “idrâk” ile anlatır. Ona göre Hayy fa'âl ve derrâk olandır. Fiili ve idrâkı olmayan ölüdür. İdrâk'in en düşük derecesi müdrikin nefsinin idrâk etmesidir. Kâmil mânâda mutlak Hayy, idrâkında bütün müdrekâtın ve fiili altında bütün mevcûdâtın toplandığı varlıktır. Bu idrâk ve fiil'den hiçbir müdrek ve mef'ûl kaçmaz. Ki O da Cenâb-ı Hak'dır. Bunun dışındaki bütün canlı varlıkların

²⁷ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, (thk: Osman İsmâîl Yahyâ), c. 4, s. 343.

²⁸ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, c. 4, s. 343.

²⁹ **İbnü'l-Arabî**, *Keşfü'l-Ma'nâ an Sirri Esmâ'l-lâhi'l-Hüsnâ*, (thk: Pablo Beneito), Neşr-i Bahşâyiş, Kum: 1419, s. 140-141.

³⁰ **İbn-i Berrecân**, *Şerhu Esmi'l-lâhi'l-Hüsnâ*, (hızr: Purificació de la Torre), Cooperación Española, Madrid: 2000, s. 67.

hayâtı, idrâkleri ve fiilleri nisbetindedir.³¹ İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın bu sıfatı ile müttasıftır. Hak Teâlâ mümkünâtın a'yânında sereyân eden varlığın aynı olduğu gibi insan da himmetiyle mevcûdâtın a'yânında sâridir. Nitekim insânın rûhu göklerde ve yeryüzünde sereyân edip onlar hakkında tefekkür etme kâbiliyyetine sâhiptir. Bu vecihle kâinatta sereyân eden eden her şeyin hayâtı insânın hayâtı ile irtibâtı vardır.³²

İbnü'l-Arabî'ye göre Âlim ismi, Hayy isminden sonra gelir. Cenâb-ı Hakk'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. İşlerin hakikatini -vücûd, adem, nefy ve isbât cihetinden ihâtalı bir şekilde-bulduğu hâl üzere bilmek "Alîm" sıfatının gereğidir. Bu sıfatla sıfatlan kul kimsenin bilmediği bilgileri elde eder.³³ İlim hazreti sâhibine "Abdülalîm" denildiğini söyleyen **İbnü'l-Arabî** bu hazrette üç mertebenin söz konusu olduğunu belirtir: 1. İlmî zâtı olan âlim. 2. İlmî mevhûb olan âlim. 3. İlmî mükteseb olan âlim. Ona göre kim bu hazrete zevkan dâhil olursa bütün ilimlere hâiz olmuştur, kim de fikren dâhil olursa o da içerisinde bulunduğu ilim dâiresine ulaşır.³⁴ **Gazzâlî** de Alîm isminin muhîtliliğini ifâde ederek kulların da ilim sâhibi olduklarını fakat kulların ilminin üç özellik itibârî ile Cenâb-ı Hakk'ın ilminden ayrıldığını söyler. Birincisi; mâlûmâtın çokluğuna rağmen kulun mâlûmâtı kalbinde mahsûrdur. Bu durumda nihâyeti olmayan ilimlere nasıl güç yetirebilir. İkincisi; keşfi açık olmasına rağmen incelmîş de olsa hakikatleri perde arkasında müşâhede eder. Keşf'in dereceleri inkâr olunamaz. Bâtın olan basîret zâhir olan basar gibidir. Nitekim sabahın alacakaranlığı ile gün ortasındaki aydınlık arasında fark vardır. Üçüncüsü; Allah'ın ilmi eşyâdan müstefâd olmayıp eşyâ O'ndan müstefâd'dır. Kul'un eşyâ hakkındaki ilmi ise eşyâ'ya tâbi' olup onunla hâsıl olur. **Gazzâlî**; -anlaşılması için- Allah'ın ilmi ile kul'un ilmi arasındaki farkı, "satranc"ı îcâd edenin ilmi ile satranc oynayanın ilmi arasındaki fark ile açıklar.³⁵ **Cilî**'ye göre insân akli haysiyetiyle ilim sıfatı ile muttasıftır. Zîrâ akıl, Allah'ın kendisi hakkındaki ilminin ve mâlûmâtının aynıdır. Aynı zamanda o Hakk'ı ve halk'ı muhîttir. Çünkü insân akli ile hem Hakk'ı hem halk'ı tanır. Akıl ilâhî ilmin sıfatının aynı olmasaydı O, onda zuhûr etmezdi. Zîrâ Hak Teâlâ'nın ancak ilim içerisinde bir mahalli vardır.³⁶

³¹ **Gazzâlî**, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Maânî Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ*, (thk: Fadluh Şehâde), 2. Baskı, Dârü'l-Meşrik, Beyrût: 1971, s. 142.

³² **Cilî**, **Abdülkerîm**, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, s. 163.

³³ **İbnü'l-Arabî**, *Keşfü'l-Ma'nâ an Sirri Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ*, s. 140-141.

³⁴ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, c. 4, s. 222.

³⁵ **Gazzâlî**, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Maânî Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ*, s. 92-93.

³⁶ **Cilî**, **Abdülkerîm**, *Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, s. 163-164.

Mutlak Semî' duyulabilecek her şeyi; yakınlık, uzaklık, varlık ve yokluk özelliklerini aşarak idrâk edendir. Mutlak Basîr de görülebilecek her şeyi; yakınlık, uzaklık, varlık ve yokluk özellikleri aşarak idrâk edendir. Kul bu iki kuvvetin nüfûzunu takyîd ve tahdîd olmadan kazanmaya çalışmalı. Kul bu sıfatlarla tahakkuk ederse Allah Teâlâ onu sever, onu sevince de, işiten kulağı ve gören gözü olur. Ve kim Hak Teâlâ ile duyar ve O'nunla görürse, duyulabilen ve görülebilen her şeyden emîn olur.³⁷ Sem' hazretine sâhip olana "Abdüssemî'" denilir. Zîrâ o artık duyulabilendir. Ve bu isim "kelâm"ı da içinde barındırır. Zîrâ kelâm duyulabilir bir özelliktedir. Bütün sesleri de işitir. Bu hazretin ayrıca "amâ" olan nefis hazreti ile irtibâtı vardır. Cenâb-ı Hak her şeyden sâdir olan bütün sesleri işitir ve kayd eder. Basar hazretine sâhip olan kişiye de "Abdülbasîr" denilir. Rû'yet ve müşâhede bu hazrettendir. Bundan dolayı bu hazrete sâhip olan Cenâb-ı Hak' a karşı hayâ sâhibi olup şerîat dâiresinin gereklerine son derece riâyet eder.³⁸ Ne kadar gizli olursa olsun, Cenâb-ı Hak bütün sesleri duyar. Hattâ karanlık gecede, insiz bir kaya üzerinde sessizce yürüyen simsiyah karıncanın ayak seslerini bile işidir. Hamd edenlerin hamdini duyar ve mükâfâtlandırır, duâ edenlerin duâsını işitir ve icâbet eder. O'nun duyması insânın duyması gibi değildir. İnsanın da duyma hissinden nasîbi vardır fakat nâkıstır. Zîrâ her şey işitmez. Cenâb-ı Hak yerin altındakileri ve üstündekilerinin tamamını görür. İnsanın da görme hissinden hissesi vardır fakat nâkıstır.³⁹ **İbn-i Berrecân**, ilim ve sem' arasınadaki irtibâta dikkat çekerek sem'in aslının batını olduğunu belirtir. Esmâ ve sıfâtın idrâk eden ve niteleyen insânlar tarafından farklı farklı görüldüğünü belirten **İbn-i Berrecân**; insanın îmânıyla Cenâb-ı Hak'ın ülfet seviyesine yükseldiğinde, O'nun ehedü'z-zât ve vâhidü'l-esmâ ve's-sıfât olup gayriyyetin mevzû bahis olmadığını görür, der. Kesret-i esmâ vücûdun tahakkuku içindir, ancak. Ona gör basar sıfatı da kudret ve irâde gibi ilim sıfatı ile yakından alakadârdır. Cenâb-ı Hak'ın kelâm sıfâtına sâhip olduğunu ve kelâmının kulaklar ile işitilebileceğini belirten **İbn-i Berrecân**, örnek olarak Hak Teâlâ'nın Mûsâ (a.s) ile konuşmasını gösterir.⁴⁰

b. Eimme-i Esmâ'nın İhâtası Altında İsimlerin Taaddüdü ve Sonsuzluğu.

Bütün isimlerin öncü yedi isim altında nasıl çoğaldıklarına baktığımızda, bunların vâhidiyyet mertebesinde oluşmaya başladığını ve zâta âit taayünler ve nisbetler olduğunu

³⁷ **İbnü'l-Arabî**, *Keşfü'l-Ma'nâ an Sirri Esmâi'l-lahi'l-Hüsna*, s. 78.

³⁸ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, (sekâfe) c. 4, s. 232-233.

³⁹ **Gazzâlî**, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Maânî Esmâi'l-lahi'l-Hüsna*, s. 96-97.

⁴⁰ **İbn-i Berrecân**, *Şerhu Esmi'l-lâhi'l-Hüsna*, (hzr: Purificació de la Torre), Cooperación Española, Madrid: 2000, s. 278-284.

görüür. Bu taayün ve nisbetler Cenâb-ı Hakk'ın ilim dâiresi altında oluşurlar. İsimleri birbirlerinden ayırıştırıran sıfatlar ve isimlerin hakikatleri olan taayyün ve nisbetler sayısınca esmâ da taaddüd eder. Fakat bu taayyünler ve nisbetler taaddüd etseler de, akılda O'nun zâtının gayrıdır, hâriçte ise zâtının aynıdır.

Taayyün ve nisbetlerin ilim ve hayât ile irtibatını **Abdürrezzâk-ı Kâşânî**, *Fevâid* (Arapça) isimli küçük risâlesinde, zıt isimler ve Cenâb-ı Hakk'ın bu zıt isimlere muhtâc olmasının bir iftikâr olup olmadığı konusunda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta, şöyle anlatır:

Allah Teâlâ, eşyâyı a'yânı ile birlikte bilir. Bu bilgi zâid bir sûrette değildir. Binâenaleyh O'nun ilmi, zâtı için, mâlûmâtına yönelik nisbetlerdir. Bu nisbetler akılda zâtının gayrıdır, hâriçte ise zâtının aynıdır. Hakikat bakımından tek bir zâttır, itibârlar ile tekessür etmiştir. Tıpkı bir; ikinin yarısı, üçün üçte biri, dördün dörtte biridir vb. demen gibi. Bir bunlar ile çoğalmaz. Nitekim Hz. Alî Efendimiz: “ilim bir noktadır, cahiller onu çoğaltmıştır” diyerek buna işâret etmiştir. Bütün sıfatlar da böyledir. Zîrâ sıfatların ilki –başkasına nisbeti gerektirmeyen- hayâtta sonra gelen ilimdir. Bu ilim her ne kadar zâta zâid de olsa zâtın, ya ilim ya da ihtiyâr ile iktizâsı vardır. İlkin, şâyet (iktizâ) ilim ile olursa, ilim sıfatından önce, ilim ile mevsûf olması gerekir. Bu ilim hakkında söz söylemek, ilm-i evvel hakkında söz söylemeye benzer. Bu ya teselsüle doğru gider, ya da zâtın ilim olmadan gerektirdiği bir ilim ile sona erer. Bu durum zât için mûcibtir ve gayr-ı muhtârdır. O “ayn”ıyla iktizâ ettiğinde (ikinci kısımdan olduğunda) kâdir ve muhtâr olamaz. Şâyet “aynü'z-zât” olan ilim ile son bulursa ilm-i evvel dahî öyle olur. Bu şekilde istenilen hâsıl olmuştur, zîrâ ilim tek bir sıfattır, çok sayıda sıfat değildir.⁴¹

Burada dikkati çeken husûs vücûd ve ilim münâsebeti ve bir bakıma aynı oldukları yanî; ilmin zâtın varlığına zâid olmadığı hakikatidir. **Kâşânî**'ye göre, idrâk edilmesi gereken: “ilmin, zâtın “ayn”ı olduğudur. Ehlullah, keşf ve vücûd sahipleri ilmi, Cenâb'ı Hakk'ın zâtının “aynı” olarak görmüşlerdir.⁴² **Kâşânî** *Tahliyetu'l-Ervâh* isimli eserinde; “vücûd”un *tamâmen tek bir şey ve tamâmının mâlûm, ilim ve âlim olduğu*” belirtir.⁴³ Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da varlık ve ilmin bütünlüğü konusunda vahdet-i vücûd ehli ile kelâmcılar ve felsefeciler arasında farklı bir mütâlaanın söz konusu olduğudur. Ehl-i sünnetin ekserisine göre sıfatlar ve nisbetler zâtâ zâid mânâlardır. Mu'tezile'de bir başka şekilde konuya yaklaşp bu zâidliğin kadîm varlıkların kesretine yanî; taaddüd-i kudemâ'ya sebebiyet vereceği öngörür. Ehl-i sünnet tam bu noktada “sıfatlar ne zâtın aynıdır ne de gayrıdır,

⁴¹ **Kâşânî**, *el-Fevâid*, (Mecmua-i Resâil ve Müsennefât içerisinde, thk: Mecîd Hâdizâde), Mirâs-i Mektûb, Tahrân: 1380, s.665-666.

⁴² **Kâşânî**, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire: 2003, s. 48-49.

⁴³ Bkz. **Kâşânî**, *Tahliyetu'l-Ervâh bi Hakâiki'l-İncâh*, (thk: Alî Evcebî) Mirâs-ı Mektûb, Tahrân: 1384, s.149

binâenaleyh taaddüd-i kudemâ da söz konusu olamaz” der. Kanaatimiz o ki, **İbnü'l-Arabî** ve **Kāşânî** gibi vahdet-i vücûd ehlinin yukarıda aktardığımız “zâtının hem aynıdır hem de gayrıdır” gibi sözleri, Eş’arîlerin “ne zâtının aynıdır ne de gayrıdır” sözleri ile aynı kapıya çıkar. **Kāşânî** yukarıda *Fevâid’inden* aktardığımız pasajda; “O’nun ilmi, zâtı için mâlûmâtına yönelik nisbetlerdir. Bu nisbetler akılda O’nun zâtının gayrıdır, hâricte ise zâtının aynıdır” diyerek aynılık ve ayrılık cihetlerini ortaya koydu. Bu ifâde aynı zamanda **İbnü'l-Arabî**’nin de görüşünü yansıtır. Onlara göre nisbet hâricde varlığı olmayan akledilir şeylerdir. Sıfatlar zât açısından kendilerine bakıldığında, zâtın aynı; varlığın çeşitli kısımlara bölünmesi yönünden bakıldığında ise zâtın gayrıdırlar. **İbnü'l-Arabî** bunu şöyle bir misâl ile izâh eder: On, otuzun üçte biri, kırkın dörtte biridir. Fakat on yine tektir. Bu cihetle Hakk’ın zâtı açısından ilim, irâde ve kudret gibi isimlendirilen nitelikler arasında fark yoktur. Zîra Hakk’ın zâtı hepsinde tamamı için yeterlidir.⁴⁴ Dikkatlerden kaçmadıysa yukarıda **Kāşânî** de **Şeyh-i Ekber**’in verdiği misâlin aynısını –birler basamağında olarak- *Fevâid*’inde zikretmişti. Zât’ın ehadiyyet mertebesinde aynılık, vahidiyyet mertebesinde ise gayrılığın başlangıcı söz konusudur.

Şeyh Ahmed-i Cizîrî (v. 1050/1640) bu durumu şu beyti ile ayân beyân ortaya koyar:

فَرَقَهُ وَاحِدٌ وَاحِدٌ لِي دِمَقَامِي صَمْدِي
بِحَقِيقَتِ كَوَيْكُنْ هَرُّ دُو چِه وَاحِدِ چِه أَحَدُ
يَكَّة دَرِيَا تُو بَرَان قَنْجِ چِه مَوْجِ وَ چِه حَبَابِ
دِ أَصْلِ دَا كُو حَمِي آفُهُ چِه آفُ چِه جَمَدُ

“Vâhid, Ehad’dan gayrıdır, lâkin samadiyyet makâmında,

Hakîkatte her ikisi de birdirler, hem Vâhid hem Ehad.

Deryâ tektir, iyice kavra, ister mevc ister de hebâb.

Asılda hepsi sudur, ister su ister de cemed/buz”.⁴⁵

Cizîrî’nin burada asıl vurgulamak istediği; isim ve sıfat olarak kesretin vâhidiyyet mertebesinde varolduğu, ehadiyyet mertebesinde ise samadiyyet makâmı gereği Vâhid ve Ahad’ın aynı olduğu hakîkatidir. Denizde sayısız derecede dalga ve su kabarcıkları olsa da

⁴⁴ **İbnü'l-Arabî**, *Şücûnü'l-Mescûn ve Fününü'l-Meftûn*, (thk: Alî İbrâhîm Kürdî), Dârü Sa’düddin, Dimaşk: 1999, s. 152.

⁴⁵ **Şeyh Ahmed-i Cizîrî**, *Dîvân*, (*el-İkdü'l-Cevherî fî Şehi Dîvâni Şeyhi'l-Cezerî* isimli şerhi ile birlikte, Şerh eden: Molla Muhammed-i Zivingî), Matbaatü’r-Rafidîn, Kâmişlî: 1958, c. 1, s. 217.

deniz tek denizdir. Birbaşka ifâde ile; asılda su ve buzun özü aynı şeydir. Yanî, su buz haline geldiğinde ayrı bir özelliğe sâhip olur, hatta sert bir cisim hâline gelir, kafa bile kırar. Nitekim bu ayrı hâlimden dolayı ismi artık değişmiş ve “buz” ismini almıştır. Bu buz erirse içilebilir hafif bir su hâlini alır. Ayrıca bu su kaynatılırsa buhâr hâline gelip izâfi olarak ademî bi hâl de alabilir. Ama işin özünde hepsi de sudur. Su içerisinde bulunduğu hâl üzere sonsuz derecede farklı isimlere sâhip olur. Bu cihetle hakîkatte Allah’ı birlemekten kaçmanın mânâsı yoktur.

Felsefecilerin konuya yaklaşımlarına baktığımızda onların da bilgi ve varlığı ayrı hakîkatler olarak değerlendirdiklerini görürüz. Özellikle de modern batı filozoflarının bu konudaki mütâlaalarını eleştiren **René Guénon**’a (Abdulvâhid Yahyâ) göre bunlar, bu konuda gerçek “metafizik bilgi teorileri”ni çok büyük hatâlar ile değerlendirmeye tâbî tutmuşlardır. Ona göre her ne kadar **Aristo** gibi birkaç hükemâ-i mütakaddimîn bu konuda bâzı doğru beyânlarda bulunmuş iseler de meselenin özüne vakıf olamamışlar ve gerekli neticeleri de çıkaramışlardır. Nitekim **Guénon**, felsefenin de iki temel kavramı olan, varlık ve bilgiyi bir hâkikatın iki vechesi olarak görür. Şimdi de konuyu günümüzün idrâkine sunması bakımından **René Guénon**’nun açıklamalarına bakalım:

“Bilmek” ile “varlık” temelde aynı şeydir. Bunlar deyim yerindeyse, -her şeyin “ikiliksiz”(sans dualite) olduğu yerde – tek bir gerçekliğin birbirinden tefrik edilemez olan iki yönüdür. Bu, modern Batı felsefesinde o denli büyük bir yer tutan ve hattâ kimi kez, örneğin **Kant**’ta, tüm geri kalanların da kapsamı içine alınmaya ya da en azından ona bağımlı kılınmaya çalışıldığı sözde metafizik olan “bilgi teorileri”ni tamamen boşa çıkarmak için yeterlidir. Bu tür teorilerin tek varlık nedeni, hemen tüm modern filozoflarda bulunan ve kartezyen ikicilikten (dualisme) kaynaklanan bir tutumdur. Bilgi ile varlığı yapay olarak birbirine karşıt gösteren bir tutumdur ki bu da tüm gerçek metafiziğin inkârıdır. Bu felsefe, böylece “bilgi teorisi” ni bilgiye eklemek istemektedir ve bu, onun açısından, âcizliğinin gerçek bir itirafıdır. Bu bağlamda hiçbir şey **Kant**’ın şu ifâdesi kadar karakteristik olamaz: “*Tüm saf akıl felsefesinin en büyük ve tek yararı, her şeyden önce yalnızca olumsuz olmasıdır. Zîrâ o bilgiyi geliştirmeye sağlayan bir vâsıta olmayıp sâdece onu sınırlamaya yönelik bir disiplindir.*” Bu tür sözler, “filozoflar kendi idrâklerinin dar sınırları içinde kalmak zorundadırlar” demeye gelmez mi? Kaldı ki, bu durum, en yüksek derecede anti-metafizik olan sistem zihniyetinin kaçınılmaz sonucudur. Metafizik, varlık ile bilginin temeldeki özdeşliğini kabûl eder. Bu ancak onun en basît ilkelerini bile bilmeyenlerin kuşku duyabilecekleri bir şeydir. Bu özdeşliğin entellektüel sezginin doğasında bulunması nedeniyle metafizik bunu sâdece olumsuzlamakla kalmaz tahakkuk da ettirir. Bu, en azından bütünlüyci (integral) metafizik için doğrudur. Bu bağlamda, Batı’da metafizik olarak var olan şeylerin, bu açıdan dâimâ eksik kaldıklarını da eklemek gerekir. Ancak **Aristo**, özellikle “rûh,bilgiden başka bir şey değildir” derken bunu net olarak koymuştur. Fakat ne o, ne de onu izleyenler bu ifâdedeki gerçek anlamı kavrayamamış ve ondan gerekli sonuçları çıkarmamış gibidirler. Öyleki, o ifâde onlar

için salt teorik bir şey olarak kalmıştır. Bu hiç yoktan iyi olmakla birlikte çok yetersizdir. Batı metafiziği, bize bir çifte eksiklik içindeymiş gibi görünmektedir; önce teorik olarak bir eksiklik söz konusudur. Zîrâ daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, varlığın (yani, varlık mefhumunun) ötesine geçilmemekte ve sonra da, eşyâ sâdece teorik olarak tasarlanmaktadır”.⁴⁶

Yukarıdaki pasajda açıkça görüldüğü üzere **Guénon**, modern Batılı filozofların “metafizik bilgi teorileri” olarak değerlendirdiği bilgilerin aslında hakîkatten uzak olduğunu ifade etmektedir. Onların “metafizik bilgi teorileri” diye anladıkları veya değerlendirdikleri bilgilerin “sözde metafizik bilgiler” olduğunu belirtir. Dikkati çeken diğer bir husûs da **Guénon**’a göre; başta **Kant** olmak üzere modern Batılı filozoflar’ın “ilim”i daha çok olumsuzlayıcı bir tarzda, yanî; bir bakıma kelâmcılar gibi tenzîhî olarak, değerlendirmeleridir. Oysaki gerçek metafizik ise bilgileri olumsuzlamakla birlikte “tahakkuk” da ettirir. Binâenaleyh Sûfiler’in bilgi kaynakları ve bu kaynakları değerlendirmeleri büyük farklılıklar arz etmektedir.

Kâşânî, *Fusûsü'l-Hikem* üzerine yazdığı şerh için anahtar mâhiyyetinde üç mukaddeme kaleme alır ve bü üç mukaddemenin ikincisinde esmâ-i ilâhiyye’nin nasıl taadüd ettiğinden, kâinâtta sevk ve idâresinden ve sonsuzluğundan bahseder. Şöyle der:

Zâtın her bir ilmî mütaayine nisbeti; a’yân’ın hakîkatlarının kendisinde ayrıştığı ve hakîkatların hâlleri ve hükümlerinin artması ile nisbetlerin arttığı, ilk cevherin taayyünü ile zuhûr etmiştir. Bunun sonucunda sıfât ve isimler artmıştır. İşte bunlar rubûbiyyetin isimleri ve hazarâtıdır. Yani: “el-hazretü’l-vâhidiyye”nin isimlerinin hazerâtıdır. Bu yedi isimden her birinin bir “ayn”e nisbeti söz konusudur. Zâtın her bir “ayn” hasebiyle bir ismi vardır. Bu a’yânın her biri birer isimdir. Zîrâ taayyün ile berâber her biri Zâtın “ayn”ıdır. Her bir “ayn”ın hâdis cüz’leri cihetine âlemde birer nisbeti vardır. Hâdisler sonsuzdur, dolayısıyla Cenâb-ı Hakk’ın isimleri de sonsuzdur. İşte bundandır ki (Şeyh) Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmiştir. İşte bunlar âlemin varlığını gerektirir, nitekim bunlar, Melik-i Hak olan Allah’ın, âlemin mülkünü kendileri ile sevk ve idâre ettiği isimlerdir. Her bir isim, kendi muktezâsı olan varlık için “rabb”dir. Çünkü Allah Teâlâ kâinâtı bunlar ile perverde eder.

Yukarıdaki paragrafta zât-ı ahadiyet’in her bir ilmî müteayyine nisbeti ile “ayn”lerin hakîkatlerinin ayrışması, hükümlerinin artması ve nisbetlerin çoğalması gibi konulara temâs eden **Kâşânî**, bu durumların ilk cevherin taayyünü ile gerçekleştiğini belirtir. Bu mertebede hakîkatlerin ayrışması, nisbetlerin artması ve hükümlerin çoğalması neticesinde sıfât ve isimlerin arttığını ifade eder. İşte bundan dolayı bu mertebeye “rubûbiyyet”e âit isimlerin

⁴⁶ **Guénon, René**, *Doğu Düşüncesi*, (çvr: Fevzî Topaçoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul: 1997, s. 139-140.

hazretidir. Nitekim bu mertebede yukarıda bahsi geçen “eimme-i seb’a”nın her birinin bir “ayn”e nisbeti söz konusudur. Binâenaleyh zâtın her bir “ayn” hasebiyle ayrı ayrı isimleri mevzûbahistir. Diğer bir ifâde ile her bir “ayn”, bir isimdir. Çünkü taayyün ile birlikte düşünüldüğünde her bir “ayn”, zâtın “ayn”ıdır. Çoğalan “ayn”ların bu âleme yönelik hâdis parçalarına yönelik bir nisbeti söz konusudur. Bu kesret dahî âlemin varlığını gerektirmiştir. Hâdis olan cüz’ler sonsuz derecede sayılamayacak kadar olduğundan Cenâb-ı Hakk’ın isimleri dahî sonsuz ve sayılamayacak kadar çoktur. Cenâb-ı Hak bu isimleri ile âlemin mülkünü sevk, idâre ve perverde etmektedir. **Kāşânî** bu mukaddemede bir nevî mîsâl ve şehâdet âleminde sereyân eden varlığın mertebesini izâh edip isimlerin bu âlemlerde nasıl bir seyr izlediğini vüzûha kavuşturur. Bu cihetle her bir isim kendi gereği olan varlık için “rabb”dir. Yanî; “Rabb-ı hass”ıdır. Yanî; her bir insân zâhiren farklı rabblere ibâdet ederken özünde Ehad ve Vâhid olan Hakk’a ibâdet eder. Bunun nedeni de taaddüd-i esmâ ve sıfâtır.

Abdürrahman-ı Câmî *Nakdü'n-Nusûs*'unda âlemin hakîkî kesreti ve nisbî vahdeti ile birlikte ahadiyü'z-zât tarafından yaratıldığını ifâde ettikten sonra Cenâb-ı Hakk’ın zâtî olan hakîkî bir vahdetle “Vâhid” olduğunu; ahadiyü'l-kesretin nisbîliğinin ve toparlayıcılığının, esmâ ve sıfât bakımından zâta nisbet edildiğini söyler:

Zîrâ âlemin hakîkatleri bu zikrettiğimiz istekleri, esmâî ahadiyyü'l-kesretten ve toparlayıcılığından, yani; îcâd eden Allah Teâlâ’dan, talep etmektedir. Zîra bütün mevcûdât her ne kadar “Allah” isminin rubûbiyeti ve ilâhiyeti altında olsa da (Allah Rabbu'l-erbâbdır) her bir cins, nev’ ve şahıs için Allah’ın mutlak rubûbiyetinden özel bir hisse vardır ki o hisse ile Cenâb-ı Hak onu terbiye eder. Onun terbiyesi için de ancak o hisse uygun düşer.

Câmî bu durumu şöyle bir örnekle pekiştirir:

Rabbü'l-Erbâb olan Allah Teâlâ “merih”i; galebe, şiddet, isti'lâ, istilâ, katl, kırıp geçme ve koparma gibi kahrî sıfatlar ile terbiye eder. Nitekim bu hakîkatler “merih”in rubûbiyetinde ortaya çıkar ve kendi rubûbiyetinin taayyününü de, “merih” ile nisbeti olan Cenâb-ı Hakk’ın Kavîy, Kâdir, Kâhir, Şedîd, Gâlib vb. isimlerinden ister. Binâenaleyh “merih” ile irtibâtı olan süfliyyât içerisindeki her şeyi de bu sıfatlar ile donatır. Aynen bu şekilde, bu hakîkatler “müşterî” ile kıyâm gösterinceye kadar; “müşterî” rubûbiyetinde de ilim, hilim, adl, salah, iffet, re'fet ve lütüf gelir ulaşır. Nitekim latîf isimlerden: Alîm, Halîm, Adl, Latîf, Rahîm ve Raûf gibi isimlerin rubûbiyeti onda tam bir neticeye ulaşır. Süfliyyât içerisinde de “müşterî” ile irtibâtı olan her şey, ondan terbiye ve intizâm bulur. Fakat “merih” ve

“müşteri”, misil olarak “Allah” isminin mazharıdır. Fakat bu misliyet rubûbiyyet-i hasa haysiyetiyledir.⁴⁷

Burada dikkate şâyân bir husûs da **İbnü'l-Arabî**'nin Nûh Fassı'nda Nûh kavminin ileri gelenleri ve putlar hakkında beyân ettiği fikirleri bu muvâcehedede değerlendirmektir. Zîrâ geçmişteki kavimlerin birçoğu putlara taparken esmânın farklılıklarını değişik şekillerde mülâhaza ederek ibâdet etmişlerdir. **İbnü'l-Arabî**, Nûh Fassı'nda şöyle der: “Şâyet bu tahayyül olmasaydı, taşa ve ondan başkasına ibâdet olunmazdı. (Allah Teâlâ onlara ancak hayâllerine ibâdet ettiklerini göstermek için) şöyle buyurdu: ﴿قُلْ سَمُّهُمْ﴾ “De ki: tapındıklarınızı isimlendirin” (Râd:33). Şâyet onlara isim verselerdi, onları “kaya” “ağaç” ve “yıldız” olarak isimlendirirlerdi. Şâyet onlara, “kime ibadet ettiniz?” denilse, “bir ilâha” derlerdi, “Allah’a” ve “el-ilâh’a” demezlerdi”. (**Kâşânî**): “Zîrâ onlar kesret sûretinde mütecellî olan Vâhid isminde tulû eden Allah’ı görmediler.⁴⁸

Burada **Kâşânî**'nin Nûh kavmi için eksik gördüğü, onların Muhammedî bakışa sahip olmamalarıdır. Kesrette vahdeti; vahdette kesreti görmek bu cihetle yüksek bir mertebedir. Bir cihetle birbirine zıt ve birbirinden oldukça farklı gibi görülen varlıkların aslında “ayn-ı vâhide”den ibâret olduğunu fark etmek, “hayret” makâmındaki insânın özelliğidir. Sûfiler’in çokça zikrettiği Hz. Peygamber’in: “Dîn hayrettir” hadîsini bu minvâlde ele almak gerekir.

Kâşânî, İdrîs Fassı bölümünde de “ayn-ı vâhide”nin kesret durumunu şöyle resmeder :

Ayn-ı vâhide, hakîkatte taayünâtın kesreti ile çok sayıda “ayn”e ayrılır. Bu taayünler de bâzen (tıpkı hakikat-ı ehadiyyenin insâna dönüşmesi gibi) küllî olur. Bâzen de (tıpkı İbrâhîm’in insân olması gibi) cüz’î olur. İnsâniyyet-i mutlaka ile mütaayyin olan şey, taayün-i nev’iden sonra taayün-i şahsî şeklinde “İbrâhîm” ve bir diğer taayünle de İsmâîl olandır. Binâenaleyh, insâniyyet-i mutlaka ile mütaayyin olan şey ancak nefsinin fedâ eder. Ve bunun için nefsinin, ﴿بَذِيحٍ عَظِيمٍ﴾ “büyük kurbân olarak” (Saffât:107) fedâ etti. Bu (kurbân edilen) hakîkat bakımından onun nefsidir. Bu cihetle Hak kendini ilk önce şahsî bir taayün olarak şahıs şeklinde (diğer bir nev’ taayün ile) taayün etmiştir. (...) Bu durum Âdem ile Havvâ ve her ikisinin çocukları için de aynen geçerlidir, zîrâ her ikisi ve onların çocukları insâniyette birdirler. Öyleyse hakîkatte emir birdir, sâdece nev’î ve şahsî taayünler ile mütaaddid olmuşlardır. Bu durum onların hakîkî vahdetlerine ters düşmez. Zîrâ O aded sûretinde Vâhid’dir.⁴⁹

⁴⁷ **Câmî, Abdürrahman**, *Nakdu'n-Nusûs fi Şerhi Nakşi'l-Fusûs*, (thk: William Chittick), s.167-168

⁴⁸ **Kâşânî**, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire: 2003, s. 85

⁴⁹ **a.g.e.** s. 103.

Yukarıdaki pasajda açıkça görüldüğü gibi **Kāşânî**, taayyünü; nevî ve şahsî olmak üzere iki çeşit olarak ele alır. Bu şekilde a'yân-ı sâbitedeki aynların hârice Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin çeşitlenmesi ile çıktığını ifâde etmiş olmaktadır.

Abdürrezzâk-ı Kāşânî, *Tahliyetü'l-Ervâh*'ında "vahdet" in kesret mukâbilinde vücûdî olduğunu söyler. Ona göre "vahdet", bir şeyin zâtının tamamında -herhangi bir şeye bölünmeksizin- ortaklığa sâhip olmama durumudur. Kesîr olan, kesîr olması haysiyetiyle mevcûttur. Kesîrden hiçbir şey, kesîr olması haysiyetiyle, "vâhid" değildir. Vahdet vücûdîdir, çünkü o kesrete mukâbilidir. Ayrıca kesret ademî ise vahdet vücûdîdir; şâyet kesret vücûdî ise vahdet dahî vücûdîdir. Çünkü kesret vahdet ile kâimdir, mevcûdun mâdûm ile kâim olması mümkün değildir.⁵⁰

Kāşânî, *Risâle-i Mebde' ve Maâd* isimli eserinde de, eşyânın Vâcib'den sudûru, taaddüd ve tekessürün Vâhid'den zuhûru hakkında şöyle bir resim çizer:

Tamamiyle bilinmesi gerekir ki, Hakk'ın hakîkatı, yani; "mahz-i vücûd" bahr-i safâdır. Bu bahirde taaddüd ve tekessür bulanıklığı yoktur. Lâkin safânın zirvesinde; mükemmel bir hüsn ü cemâli vardır ki hüsn ü cemâl için dahî aşk ü muhabbet lâzımdır. Sonrasında O'nun muhabbeti, hüsn ü cemâl üzerinde zûhûr etti. Binâenaleyh, hüsn ü cemâlini o aynalarda kendisine arz etsin diye, zuhûr için ayna misâli mezâhir lâzım oldu. Bu durumda ayn-ı ahadiyet olan vahdet-i zâtî zımınıdaki taayyünler görünmeye başladı. Bu taayyünler de, tertîb olunmuş mâlûmlar i'tibârâtı ile o ahadiyet-i mutlakının gölgeleridir.⁵¹

c. İsimler Arasında Üstünlük:

Yukarıda gördüğümüz üzere **İbnü'l-Arabî** ve tâkîbçileri de dâhil olmak üzere pek çok İslâm âlimi ilâhî isimler hakkında değişik tasnîflere gitmiştir. İlâhî isimlerin bâzılarının öncelikli olduğu ve bu esmânın tecellîlerinin umûmîlik ve ihâta bakımından farklılık arzettiği açıktır. Fakat bütün isimlerin aynı seviyede olduğunu iddiâ eden âlimler de olmuştur. Burada **İbnü'l-Kasiyy**'nin isimler teorisinden bahsetmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Zîrâ **İbnü'l-Arabî** onun *Hal'u'n-Na'leyn* isimli eserinden yola çıkarak (bâzi görüşlerine katılmasa da) esmâ-i ilâhiyye ve bunların kâinâtı sevk ve idâresi konusundaki görüşünü benimser. Mezkûr eserin konusu esmâ-i ilâhiyedir. **İbnü'l-Kasiyy**, Kur'ân-ı Kerîm'in bâzı âyetleri ve nebevî hadîsleri keşfî ve zevkî olarak tefsîr ve şerh ederek esmâ-i ilâhiyenin her bir isminin bütün

⁵⁰ Bkz. **Kāşânî**, *Tahliyetü'l-Ervâh bi Hakâiki'l-İncâh*, s. 17.

⁵¹ **Kāşânî**, *Risâle-i Mebde' ve Maâd*, (*Mecmua-i Resâil ve Müsennefât* içerisinde, thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-i Mektûb, Tahrân: 1380, s. 273-274.

herbir ismin, bir diğeri için söz konusu olmayan bir hükmü vardır. Bundan dolayı, **Ebü'l-Kāsim bin Kasiyy** esmâ-i ilâhiyye konusunda demiş ki; şüphesiz herbir ilâhî isim, infirâd hali ile bütün ilâhî isimlerin tamamı ile müsemmâdır. Bir ismi, zikirde öne çıkardığın zaman, o ismi, bütün isimlerle tavsîf etmiş olursun. İşte bu, bütün isimlerin vâhîde olan her bir “ayn”e delâlet etmesinden dolayıdır. Her ne kadar çok ve hakikatları çeşitli olsa da, bu böyledir.⁵⁴

Ebü'l-Âlâ el-Affî, **İbnü'l-Kasiyy** ve mezkûr eseri hakkında İskenderiyye Üniversitesi tarafından yayınlanan *Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb*'da 1957'de bir makâle yazar ve onun görüşlerine açıklık getirmeye çalışır. **İbnü'l-Arabî**'nin bu konudaki mütâlâsı hakkında **Affî** şöyle der:

İbnü'l-Arabî, **İbnü'l-Kasiyy**'in esmâ-i ilâhî fikrini benimsemiş, ilâhî isimleri ve âlemin yaratılışında bunların gördükleri ve görecekleri vazîfeyi açıklarken en son sınırına kadar bu fikirden faydalanmıştır. O'na (**İbnü'l Arabî**'ye) göre esmâ-i ilâhiyye, vâsıtalarıyla Allah'ın eşyâyı yarattığı kuvvetlerdir, hattâ ona göre eşyâ, Hakk'ın kendisini nitelendirdiği bu isimlerden başka bir şey değildir. Nitekim bunlar, varlıkta zuhûr etmektedirler, hakikat ve mânâlarını da varlıklara izâfe ile kazanırlar. İstersen; ilâhî isimler mevcûdâtın “ayn”ıdır da diyebilirsin. **İbnü'l-Arabî** der ki: “(*Hakk'ın*) isimlendirdiği her bir vasıf, biz kendimiz olduk.” **İbnü'l-Kasiyy**, (ma'naları ve mücerred cisimleri müşahhas kılma âdetinde olduğu gibi) ilâhî isimleri teşhîs, bunların yaratılmışlardaki hükümlerini ve her bir ismin bunlarda icrâ ettiği görevi zikretmiştir. Hattâ sanki bu isimler birer şahıslarmış gibi, her bir ismin “devlet”inden bahsederek, şöyle demiştir: “Her bir ismin kendi devletinde, gönderdiği resûl ve vâzettığı bir şerâti olmalıdır”. Her bir ismin bir zâhiri bir de bâtını olduğunu açıklar: İsmın bâtın olanının rûhânî ve melekûtî ulvî âlemde; zâhirinin ise zâhir âlemde hükmü vardır. Meselâ; Cebrâîl, Allah'ın “Bâtın” isminden yaratılmıştır, bu özellikleri ile o, gayb ve melekût âlemindeki en azîz, en fazîletli ve en yüce varlıktır. Hz. Muhammed (a.s.) Allah'ın ez-Zâhir isminden yaratılmıştır. Bu özelliği ile de mülk âlemindeki en faziletli varlıktır. Hz. Âdem'i var eden bir isim olduğu gibi, Hz. Nûh ve diğer peygamberleri de var eden isimleri vardır. Bu peygamberlerden her birisini var eden ismin ufkunda bunlardan daha fazîletli isim yoktur: Yani; isimler arasında birbirine karşı üstünlük yoktur. Üstünlük, bu isimler ile yaratılan ve vukû bulanlar arasındadır. Bâzen üstünlük, Allah'ın ez-Zâhir isminden yaratılmış olan Hz. Muhammed'de olduğu gibi, zâhir ve bâtını haysiyetiyle isimler içerisinde tek bir isminin mahlûkâtı arasında gerçekleşir. Hz. Muhammed, **İbnü'l-Kasiyy**'e göre, Allah'ın “Bâtın” isminden yaratılan Cebrâîl'den üstündür. Nitekim bu sebepten benîâdem meleklerden daha üstündür. Bâzen de, ilâhî isimlerin mahlûkları arasındaki üstünlük sâdece bir haysiyetle gerçekleşir. Peygamberlerin birbirlerine ve diğer insânlara karşı üstünlükleri bu şekil üstünlüktür. **İbnü'l-Kasiyy**, gayb ve şehâdet âlemlerinde halkın sultasının dayandığı ilâhî isimleri zât-ı ilâhî'ye perde olarak kabûl etmiştir. Zîrâ zât bu isimler ile ebedî olarak bizden perdelenmiştir. Bundan dolayı da bizim O'nu (hakkıyla) tanımamız mümkün değildir (...) **İbnü'l-Kasiyy**'in nazarında, bu isimlerin ilki ve zirvede bulunanı, “Hayât feleği” diye isimlendirdiği “Hayy” ismidir. Hayy ismi, gizlenmenin perdesidir, yani; isimlerin en üstünü ve Allah'a en

⁵⁴ a.g.e. s. 356

yakın olanıdır. "Hayy" ismi; ya da "ilahi hayât", (zâtında, her bir canlının hayatından farklı da olsa) bütün hayâtların masdarıdır. Şöyle der **İbnü'l-Kasiyy**: "*İlâhî hayât ile her canlı hayât bulur: O, rakîb ve atîd olup şâh damarından daha yakındır. Her canlının hayatı için kudsîyyet perdeleri üzere iner.*" Yani; ilâhî hayât, varlıklara inip, onlara hayât bahşetmesine rağmen kudsîliğini ve münezzehliğini muhafaza eder; bu inişten dolayı noksânlık ya da ziyâdelik veya kemiyet ve keyfiyet olarak etkilenmez. İlâhî hayât, irâde eden bir hayâttır: Zîrâ **İbnü'l-Kasiyy**'in ilâhî isimlerinden her birisinin diğer bütün isimler ile müsemmâ olduğuna dâir görüşüne göre "Hayy" olan Allah, Mürîd, Âlim, Kâdir, Semî ve Basîr olan Allah'tır. Kayyumiyet sahibi olan ilâhî hayât irâdî bir feyezânla nûrunu varlıkların zâtlarına bahşeder. Bu şekilde varlıklar, "sübût" hâlinde (kadîm ilâhî ilimdeki imkân hâlinde) "vücûd" hâline intikâl ederler. "Mevcûdâtta, aydınlıktaki nûrun zuhûru ortaya çıkar." (Yani, kendisindeki nûrun zuhûru değil) Zîrâ aydınlık, nûrun mazharıdır, nûrun kendisi değildir. Bildiğimiz, idrâk ettiğimiz ve hissettiğimiz şey, nûrun kendisi değil, nûrun cisimler üzerine aksetmesinden ibâret olan "aydınlık"tır. Binâenaleyh, mevcûdâtın hayâtları da, ilâhî hayatın kendisi değil, onun mazharıdır. Irâde sahibi olan bu ilâhî hayatın mazharı, tekvîn kelimesinden ibâret olan "kûn" dür, yaratma ve mevcûdât arasındaki tafsîl bu mazhar ile ortaya çıkar. **İbnü'l-Kasiyy** şöyle der: "*O kelime de (Kûn kelimesi de), bu irâdî hayât ile kâim ve hayydir.*"⁵⁵

Ayrıca **İbnü'l-Arabî** el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye'sinde her bir ilâhî ismin bütün isimleri içerisinde barındırdığını belirtir. Ona göre her bir isim, ufkunda bütün isimler ile vasıflanır.⁵⁶ İsimlerin birbirleri ile irtibatı hattâ birbirleri ile iç içe oluşları bir bakıma **İbnü'l-Kasiyy**'in bu görüşünü desteklerse de isimler arasında bir tasnîfâtın gerekliliği apaçıktır. Nitekim bâzı isimler diğer bâzı isimleri sınırlayabilmektedir. Cenâb-ı Hak, rahmetinin gazabını geçtiğini ifâde eder. Binâenaleyh, Rahmân ve Rahîm isimlerinin Muntakîm ve Kahrî isimlerini sınırladığını düşünebiliriz.

Sonuç:

Cenâb-ı Hakk'ın ulûhet hazretinde; isim, sıfat ve nisbetler ile kayıtları bulunmaktadır ki, ulûhet; ehadiyyet mertebesinden sonra gelen vâhidiyyet mertebesi ile başlar. Hak Teâlâ bu isimler, sıfatlar ve nisbetler ile kâinâtı sevk ve idâre eder. Sûfiler; isimleri, zâtın hem aynı hem gayrı olarak ele almışlardır. İsimlerde gerçekleşen kesret mânâ farklılığındandır. İsimlerdeki vahdet ise müsemmânın birliğinden kaynaklanmaktadır. Bu cihetle bütün esmâ birdir. Vahdet-i vücûd ârifleri; nisbet, sıfat ve isim ıstılâhlarını kelâmcıların ve felsefecilerin aksine "sübûtî" mânâda değil "itibârî" mânâda ele almışlardır. Ârifler genellikle "ümmeât-ı esmâ" olarak, Eşârî kelâmcıların kabûl ettikleri, yedi sübutî sıfâtı sayar. Onlara göre

⁵⁵ **Affî**, **Ebu'l-Âlâ**, *Ebu'l-Kâsım b. Kasiyy ve kitâbı "Hal'u'n-Nâleyn"*, *Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb*, İskenderiyye Üniversitesi, İskenderiyye: 1958, c. 11, s. 76-78.

⁵⁶ **İbnü'l-Arabî**, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, (thk: Osman İsmâil Yahyâ), c. 2, s. 129.

isimlerin içerisinde en önemli isimler Hayy ve Âlim isimleridir. Bunların hemen ardından irâde, kudret, sem', basar ve kelâm ana sıfatları gelir. **İbnü'l-Arabî**'ye göre mahlûkâtın tamamı Cenâb-ı Hakk'ın yüce sıfatlarıdır. Fakat mahlûkun sıfatları Halk edenin/yaratanın sıfatları değildir. Zîrâ "asıl sâhip" olmadıklarından dolayı noksanîyetleri vardır. Allah'ın sıfatları kulda zuhûr eder fakat bunlar asâleten kula âit değildirler. Eimme-i esmâ'nın ihâtası altında isimler taaddüd edip çoğalırlar. İsimleri birbirlerinden ayırıştıran sıfatlar ve isimlerin hakikatleri olan bu taayyün ve nisbetlerin sayısı mikdârınca isimler de çoğalır. **İbnü'l-Kasiyy**'in "isimler arasında üstünlük yoktur" teorisini bâzı yönleriyle benimseyen **İbnü'l-Arabî** bâzı yönleriyle de eleştirir. **İbnü'l-Kasiyy**, birkaç âyet ve hadîsi keşfi ve zevkî olarak tefsîr ve şerh ederek esmâ-i ilâhiyenin her bir isminin bütün isimler ile isimlendiğini söyler. **İbnü'l-Kasiyy**, bu görüşünü de "De ki; ister Allah deyiniz ister de Rahmân diye duâ edin, hangisi ile duâ ederseniz edin esmu'l-hüsnâ O'na âittir" (İsrâ:110) âyetine dayanarak ileri sürer. **İbnü'l Kasiyy**'in bu görüşü bir cihetle doğru olsa da bir kısım esmânın diğer bir kısım esmâyı sınırladığı da naslar ile sâbittir.

KAYNAKÇA:

- Affî, Ebu'l-Âlâ, Ebu'l-Kâsım b. Kasiyy ve kitâbı "Hal'u'n-Nâleyn", Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, İskenderiyye Üniversitesi, İskenderiyye: 1958.**
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, Sahîhü'l-Buhârî, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 1421/2001.**
- Câmî, Abdürrahman b. Ahmed, Nakdu'n-Nusûs fî Şerh-i Nakşi'l-Fusûs, (tsh ve tlk: William C. Chittick), Müessese-i Pejuheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İrân, Tahran: 1370.**
- Chittick, William, Varolmanın Boyutları, (çvr: Turan Koç), İnsan Yayınları, İstanbul: 1997,**
- Cîlî, Abdülkerîm b. İbrâhîm, Şerhu Müşkilâti'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye, (thk: Yusuf Zeydân), Dârü'l-Emîn, Kâhire: 1999.**
- Gazzâlî, el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Maânî Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ, (thk: Fadluh Şehâde), 2. Baskı, Dârü'l-Meşrik, Beyrût: 1971.**
- Guénon, René, Doğu Düşüncesi, (çvr: Fevzî Topaçoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul: 1997.**
- İbn-i Berrecân, Şerhu Esmi'l-lâhi'l-Hüsnâ, (hiz: Purificació de la Torre), Cooperación Española, Madrid: 2000.**
- İbnü'l-Arabî, Fütûhâtu'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire: 1911; (thk: Osman İsmâîl Yahyâ), el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kâhire: 1975.**
- _____ *Keşfü'l-Ma'nâ an Sirri Esmâi'l-lahi'l-Hüsnâ, (thk: Pablo Beneito), Neşr-i Bahşâyîş, Kum: 1419.*

_____ *Kitâbü İnşâi'd-Devâir (La Production Des Cercles*, Paul Fenton-Maurice Gloton, texte arabe établi par H. S. Nyberg, Philosophie Imaginaire, éditions de l'éclat), Paris: 1996.

_____ *Şücûnü'l-Mescûn ve Fünûnü'l-Meftûn*, (thk: Alî İbrâhîm Kürdî), Dârü Sa'düddin, Dimaşk: 1999

Kâşânî, Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed, *Beyânü Mikdâri's-Seneti's-Sermediyye ve Ta'yîni'l-Eyyâmi'l-Îlâhiyye*, (Mecmûa-i Resâil ve Müsennefât içerisinde, thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-i Mektûb, Tahrân: 1380.

_____ *el-Fevâid*, (Mecmua-i Resâil ve Müsennefât içerisinde, thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-i Mektûb, Tahrân: 1380.

_____ *Istulâhâtü's-Sûfiyye*, (thk. Muhammed Kemâl İbrâhîm Câfer), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire: 1981.

_____ *Letâifü'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-Îlhâm*, (thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-ı Mektûb, Tahrân: 1389.

_____ *Risâle-i Mebde' ve Maâd*, (Mecmua-i Resâil ve Müsennefât içerisinde, thk: Mecîd Hâdîzâde), Mîrâs-i Mektûb, Tahrân: 1380.

_____ *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire: 2003.

_____ *Tahliyetu'l-Ervâh bi Hakâiki'l-İncâh*, (thk: Alî Evcebî) Mirâs-ı Mektûb, Tahrân: 1384.

Molla Halîl-i Süirdî, *Nehcü'l-Enâm*, basım yeri ve târihi: ?.

Muslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, Cem'iyyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 1421/2001.

Şeyh Ahmed-i Cizîrî, *Dîvân*, (el-İkdü'l-Cevherî fî Şehi Dîvânî Şeyhi'l-Cezerî isimli şerhi ile birlikte, Şerh eden: Molla Muhammed-i Zivingî), Matbaatü'r-Rafidîn, Kâmişlî: 1958.

Şîrâzî, Rükneddin Mesûd, *Nusûsu'l-Husûs fî Tercümeti'l-Fusûs* (thk: Receb Alî Mazlûmî), Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân: 1359/1980.